

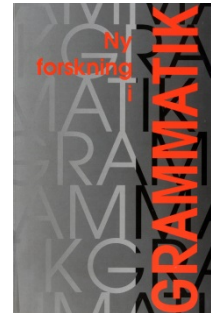
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Når *cline*-teorien kommer til kort.
Typer af morfologisk forandring

Forfatter: Jens Nørgård-Sørensen

Kilde: Ny Forskning i Grammatik 17, 2010, s. 109-128

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2010

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Når *cline*-teorien kommer til kort. Typer af morfologisk forandring

Jens Nørgård-Sørensen

1. Indledning

Studiet af grammatisk forandring er med sine rødder i den tidlige sammenlignende sprogvidenskab fra starten af 1800-tallet lige så gammelt som den moderne lingvistiske forskning (Pedersen 1916: 40-41 (om bl.a. Rask), Pedersen 1924: 220). Inden for indoeuropæistikken og den sammenlignende sprogvidenskab i det hele taget førte studiet af grammatisk forandring dog i mange år en noget tilbagetrukket tilværelse. Dette hænger sammen med den epokegørende opdagelse af de regelmæssige lydforandringer (lydlove) som det afgørende belæg for genetisk sproglægtsskab (Pedersen 1924: 222 (igen om Rask m.fl.)). Grammatisk forandring blev først og fremmest forbundet med analogi, dvs. den forklaringsmodel man greb til når en morfologisk nydannelse ikke kunne forklares som resultatet af en lydlov. Ikke desto mindre finder man inden for denne tradition en lang række grammatiske forandringer grundigt beskrevet.

Siden Meillet's (1912 [1965]: 131) term **grammatikalisering** blev genopdaget i 1980'erne (fx Heine og Ree 1984, Lehmann 1985, Bybee og Pagliuca 1985), og specielt efter udgivelsen af Hopper og Traugott's monografi *Grammaticalization* (1993) i den prominente serie "Cambridge Textbooks in Linguistics" har den internationalt dominerende opfattelse af grammatisk forandring været knyttet til den såkaldte *cline*-teori. Trods kritiske røster (fx Joseph 2003: 472, Heltoft, Nørgård-Sørensen og Schøsler 2005, Andersen 2006: 232) har denne teori i vide kredse fået status af **teorien** om grammatisk forandring, godt hjulpet på vej af det der egentlig bare var en metaforisk bibemærkning i Givón (1971: 413): "Today's morphology is yesterday's syntax", men som siden ved sin besnærende klarhed er blevet nok den mest citerede sentens om grammatikalisering.

Den diakrone sprogvidenskab har naturligvis nydt godt af den fornyede opmærksomhed omkring grammatisk forandring. Problemet er blot at *cline*-teorien er blevet generaliseret langt ud over sin forklaringsværdi. Den fungerer i hvert fald ikke som en almen teori om grammatisk forandring, og, som jeg vil argumentere for, er det tvivlsomt om dens indlysende værdi som generaliseret model for en række forskelligartede sprogforandringer i sprog af forskellige typer overhovedet kan siges at være en brugbar model for nogen typer af grammatikalisering.

2. *Cline*-teorien

Cline-teorien, der af tilhængerne simpelthen benævnes grammatikaliseringsteorien, tillægges i sin seneste udformning (Heine 2003: 575) det mål 'at beskrive grammatikalisering, dvs. måden grammatiske former opstår på og udvikler sig i tid og rum, og forklare hvorfor disse former er struktureret som de er'¹.

Konkret beskrives grammatikaliseringsprocessen som en udvikling langs en 'cline of grammaticality'², her gengivet i Hopper og Traugotts (1993: 7) udgave:

(1) content item > grammatical word > clitic > inflectional affix

Grundlæggende opfattes denne udvikling som en unidirektionel proces (Haspelmath 2004: 21), dvs. at forandringer i retning mod venstre i (1), fx fra en bøjningsendelse til et klitikon, opfattes som undtagelser der bekræfter reglen om at grammatikaliseringer forløber i retning mod højre (pilenes retning).

Grammatikaliseringsforskningens standardeksempel er uden tvivl udviklingen af romansk futurum, fx fransk *chanter-ai* 'jeg vil synge', fra

-
1. "[...] to describe grammaticalization, that is, the way grammatical forms arise and develop through space and time, and to explain why they are structured the way they are."
 2. I mundtlige fremstillinger har jeg anvendt en oversættelse af det engelske *cline* til 'sliske' og polemisk talt om den proces hvor et sprogelement gennemløber *cline of grammaticality* som en rutsjetur ned ad slisken. Jeg vil dog i dette bidrag anvende mindre kontroversielle formuleringer.

latinsk infinitiv + hjælpeverb *cantare habeo*, ordret 'jeg har at synge' (se fx Hopper og Traugott 1993: 9-10). For variationens skyld, men også af hensyn til en pointe omkring klitika (se nedenfor), vil jeg illustrere *cline*-teorien med en tilsvarende udvikling i polsk³, jf. (2).

- (2) a. Fælleslavisk perfektum:
 pisa-l-i jesmŭ
 skrive.PTCP.PL-MASK-NOM være.PRÆS.1PL
 'vi (mask.) har skrevet'
- b. Moderne polsk præteritum:
 pisa-l-i-śmy
 skrive.PRÆT.PL-VIRIL⁴.1PL
 'vi (inkl. minimum én mand) skrev / har skrevet'

Dette eksempel er en oplagt kandidat til at blive analyseret ud fra et *cline*-synspunkt (selv om en sådan analyse mig bekendt ikke foreligger). Hjælpeverbet i fælleslavisk *jesmŭ*, ordret 'vi er' (her 3. person pluralis), har en oprindelse som selvstændigt verbum (*content item*) der i kombination med participiet danner en ny perifrastisk perfektumform og opnår grammatisk status (*grammatical word*). Ved en trinvist stærkere og stærkere syntaktisk tilknytning til participiet (som herved reanalyseres som stamme) udvikler det grammatiske ord sig først til et klitikon (*clitic*) og endelig til en bøjningsendelse (*inflectional affix*). Sådanne udviklinger antages at ledsages nogenlunde systematisk af fire træk, her gengivet i Heines version (2003: 579) (se også Heine og Kutevas 2002: 2), jf. (3).

- (3) i. desemanticization (or "bleaching", semantic reduction):
 loss in meaning content;

3. For en mere detaljeret oversigt over denne udvikling, se Andersen (1987: 23-34, 1990: 3-8).
 4. Polsk skelner i pluralis morfologisk mellem *viril* og *non-viril* form. Denne skelnen findes i substantivernes bøjning og i de med substantivet kongruerende former, bl.a. adjektiver, pronomener og præteritumformer, jf. (2b). Virile substantiver er betegnelser for personer af hankøn samt ikke-kønsspecificerede personbetegnelser. Alle andre substantiver er non-virile. Distinktionen kommer også til udtryk i præteritumsformer med et pluralt personligt pronomen (med betydningen 'vi', 'I' eller 'de'). Såfremt der i den gruppe som et sådant pronomen referer til, indgår mindst én mand, anvendes viril form, jf. (2b).

- ii. extension (or context generalization): use in new contexts;
- iii. decategorialization: loss in morphosyntactic properties characteristic of the source forms, including the loss of independent word status (cliticization, affixation);
- iv. erosion (or “phonetic reduction”), that is, loss in phonetic substance.

Disse fire træk giver nogenlunde god mening som en generalisering af hvad der sker i den romanske og polske udvikling og mange tilsvarende eksempler (se Heine og Kuteva (2002), der er tænkt som et katalog over sådanne udviklinger). Ved overgangen fra leksikalsk verbum til hjælpeverbum må det fælleslaviske *jesmŭ* formodes at have opnået et mere abstrakt grammatisk indhold (3.i) og en bredere anvendelse (3.ii). Specielt i den videre udvikling til klitikon har det ændret sine morfosyntaktiske egenskaber, herunder mistet sin status som selvstændigt ord (3.iii), og endelig kan der fra (2.a) til (2.b) konstateres en klar fonetisk reduktion (3.iv). Endnu et forhold gør faktisk dette eksempel særlig velegnet som en illustration af et *cline*-forløb: Reelt har vi i moderne polsk nemlig at gøre med et klitikon og ikke en bøjningsendelse, jf. (4).

- (4) a. (my) pisa-i-i-śmy
vi skrive.PRÆT.VIRIL.1PL
‘vi (inkl. minimum én mand) skrev / har skrevet’
- b. my-śmy pisa-i

Elementet *-śmy* er ikke endegyldigt affigeret til verbet, men kan i visse nærmere definerede tilfælde placeres i såkaldt Wackernagel-position, dvs. enklitisk til sætningens første element. Jeg skal ikke gå nærmere ind på de faktorer der påvirker elementets placering (herom i Andersen 1987: 29-30); blot konstatere at tendensen i moderne polsk, helt i overensstemmelse med *cline*-teoriens forudsigelser, går i retning af stærkere affigering til verbet.

Eksemplet er, ligesom eksemplet med den romanske futurum, valgt specielt for at illustrere *cline*-teoriens påstand. Man skal dog ikke se på

mange andre eksempler, fx fra Heine og Kuteva (2002), for at konstatere at de fire træk ikke nødvendigvis følges ad – hvilket de reelt heller ikke gør i de omtalte eksempler. Teorien er da også blevet kritiseret kraftigt for sine overgeneraliseringer, bl.a. af Andersen (2006: 232) der fremhæver at de fire træk repræsenterer forandringer af vidt forskellig type, nemlig i indhold (3.i), indholdssyntaks (3.ii), morfosyntaks, dvs. udtrykssyntaks (3.iii) og udtryk (3.iv), og at disse forandringstyper ikke på nogen måde er forbundet. De kan udmærket forekomme enkeltvist.

Det er desuden blevet fremhævet at *cline*-teorien med sit slutpunkt i bøjningsendelsen reducerer grammatikken til morfologi (fx Lene Schøsler og John Ole Askedal i mundtlige præsentationer). Videre er det blevet påvist at forandringsskæder af *cline*-typen ikke er den eneste kilde til morfologi. Joseph og Janda (1988: 195) og Joseph (2003: 473) mener således at der er to udviklingsretninger for det de benævner morfologisering⁵: enten fra syntaks til morfologi (*desyntacticization*) eller fra fonologi til morfologi (*dephonologicization*). Den førstnævnte type omfatter de eksempler der også kan tages til indtægt for *cline*-teorien; den sidstnævnte type dækker nogle forandringstyper der ikke kan forklares med *cline*-modellen.

I det følgende skal vi se på et par eksempler på morfologiske forandringer som *cline*-teorien ikke har nogen forklaringsværdi i forhold til; dels Joseph og Jandas defonologisering, dels et par andre typer der demonstrerer at selv Joseph og Jandas teori om en todelt vej til etablering og ændring af morfologiske strukturer er for udifferentieret.

Den afgørende del af min argumentation vil dreje sig om **paradigmatisering** som det afgørende fællestræk ved etablering af ikke bare morfologiske, men også alle andre typer grammatiske delstrukturer – et forhold der glimrer ved sit fravær i fremstillinger baseret på *cline*-teorien.

5. Jeg vil undlade at kommentere Joseph og Jandas skelnen mellem morfologisering og grammatikalisering. Den er ikke relevant for denne fremstilling.

3. Grammatikalisering som paradigmatisering

3.1. Fra fonologi til morfologi

Som eksempel på morfologisering i form af defonologisering nævner Joseph og Janda (1988: 197) omtolkningen af germansk omlyd til numerusmarkør. Dette fænomen forekommer i mange varianter i germanske sprog, men et af de bedst udforskede og oftest omtalte eksempler finder vi i oldhøjtysk. Den følgende beskrivelse, baseret på Wurzel (1980: 448-51), er af hensyn til anskueligheden stærkt forenklet.

Oldhøjtysk omlyd gennemløb flere udviklingstrin, bl.a. dem jeg har benævnt trin A i (5) og trin B i (6).

(5) Oldhøjtysk omlyd, trin A

	Sg	Pl
Nom	<i>gast</i> 'gæst'	<i>gesti</i>
Gen	<i>gastes</i>	<i>gestio</i>
Dat	<i>gaste</i>	<i>gestim</i>
Acc	<i>gast</i>	<i>gesti</i>
Inst	<i>gestiu</i>	—

(5) Oldhøjtysk omlyd, trin B

	Sg	Pl
Nom	<i>gast</i>	<i>gesti</i>
Gen	<i>gastes</i>	<i>gestio</i>
Dat	<i>gaste</i>	<i>gestim</i>
Acc	<i>gast</i>	<i>gesti</i>
Inst	<i>gastiu</i>	—

På det ældste af de to udviklingstrin, trin A, var omlyden (markeret med halvfed) det synlige resultat af en lydlov, hvorefter vokalen undergik omlyd foran en eller flere konsonanter efterfulgt af *-i-* eller *-j-*. På dette udviklingstrin har lydloven virket uden undtagelse, og omlyden er derfor blevet produceret af sprogbrugerne automatisk i alle kontekster af den angivne type.

På det senere udviklingstrin, trin B, er der sket noget der ligner en perifer udtryksforandring. I instrumentalis singularis er omlydsvokalen

blevet udskiftet med ikke-omlydsvokalen. På indholdssiden dækker dette imidlertid over en fundamental forandring. Fra at være en ren udtryksdistinktion er oppositionen ikke-omlyd/omlyd blevet tillagt indhold, nærmere bestemt numerusoppositionen singularis/pluralis. Dette er en grammatikalisering af den type som Andersen har kaldt en grammering, dvs. en overgang fra ikke-grammatisk til grammatisk status (i modsætning til regrammering, dvs. en overgang fra én grammatisk status til en anden, og degrammering, dvs. en overgang fra grammatisk til ikke-grammatisk status, jf. Andersen 2006: 232-33).

Ved overgangen fra trin A til trin B etableres således et grammatisk paradigme⁶ der kan opstilles som i tabel 1.

Tabel 1: Oldhøjtysk: Numerus udtrykt indeksikalsk ved omlyd

Domæne: Maskuline <i>ī</i> -stammer (senere bredere)		
Ramme: Numerus		
<i>Udtryk</i>	<i>Indhold</i>	<i>Markerethed</i>
Ikke omlyd	Singularis	Umarkeret
Omlyd	Pluralis	Markeret

De tre nederste rækker i tabel (1) rummer de velkendte elementer af en traditionel strukturalistisk tegnteori. Sprogtegn, her et sæt grammatiske markører, består af et udtryk og et indhold, og oppositionen er asymmetrisk idet den rummer et markeret og et umarkeret led⁷. Hvad der er specielt ved denne model, er at vi insisterer på at beskrivelsen af et grammatisk paradigme ikke er fuldkommen uden en præcis afgrænsning af dets **domæne** og **ramme**. Domænet angiver den syntagmatiske kontekst hvor distinktionen realiseres. Rammen er et overordnet navn for det indholdsfelt der realiseres i paradigmets indholdsdistinktion.

6. Jeg anvender den paradigmemodel som jeg har udviklet sammen Lene Schøsler og Lars Heltoft (jf. Nørgård-Sørensen, Heltoft og Schøsler, under udgivelse).

7. Brugen af begrebet *markerethed* i den lingvistiske litteratur er langt fra entydig. For en redegørelse for centrale anvendelser af begrebet, se Nørgård-Sørensen, Heltoft og Schøsler (under udgivelse).

Dette eksempel er en illustration af nærværende fremstillings teoretiske pointe: Grammatikalisering, det være sig grammering eller regrammering, har form af paradigmativering, dvs. paradigmeetablering eller paradigmeforandring ved reanalyse (dvs. sprogbrugernes gen- og nytolkning af den grammatiske struktur).

Der er tre væsentlige forhold i forbindelse med dette eksempel som bør omtales.

For det første kunne paradigmet i tabel 1 først etableres efter at lydloven der oprindeligt skabte omlyden, var holdt op med at virke. På dette tidspunkt stod sprogbrugerne med en udtryksdistinktion (omlyd/ikke-omlyd) der hverken var fonetisk motiveret eller havde indhold. En sådan udtryksdistinktion kan potentielt motivere to forskellige forandringer. Enten kan distinktionen blive elimineret ved analogisk udligning, eller den kan få indfortolket et indhold og opnå status af grammatisk paradigm. Det var det sidste der skete her.

For det andet etableres paradigmet som sagt inden for et bestemt domæne, som i starten må antages at have været identisk med den kontekst der var determineret af lydloven, dvs. de maskuline *i*-stammer. Men da først paradigmet var etableret, var der grundlag for en ændring af domænet – enten en udvidelse eller en indskrænkning. I oldhøjtysk bredte paradigmet sig til substantiver hvor omlyden ikke var oprindeligt, jf. fx moderne tysk *Stuhl / Stühle*.

For det tredje var numerusmarkeringen via omlydsdistinktionen oprindeligt redundant. Med udgangspunkt i Peirces (1932) skelnen mellem tre tegntyper: symbol, ikon og indeks – i de senere årtier især appliceret på den lingvistiske analyse af Henning Andersen (1973 m.fl.) – kan man sige at omlydsdistinktionen udtrykker numerus **indeksikalsk** ved at 'pege på' den bøjningsendelse der udtrykker numerus (samt genus og kasus) **symbolsk**. Enhver spekulation om at grammatiske tegndistinktioner opstår fordi sprogbrugerne har behov for at udfylde et vakuum i den grammatiske indholdsstruktur, synes således ubegrundet.

Vi har med dette eksempel set at en morfologisk distinktion kan opstå af en tom udtryksdistinktion – et forhold som *cline*-teorien ikke kan

gøre rede for. Nok så væsentligt har vi set at grammatikalisering har form af paradigmativering.

3.1. *Polsk perfektum: Hvad der virkelig skete*

Det største problem ved *cline*-teorien er således hvad den **ikke** siger noget om. Faktisk camouflerer den i værste fald selve essensen af de grammatiske forandringer, nemlig paradigmativeringen. For at illustrere dette vil jeg vende tilbage til eksemplet med den polske perfektum. Den fællesslaviske perifrastiske perfektum i (2a) indgik i et tempussystem med seks nutids- og fortidsformer, jf. (6), samt et antal futurumformer som jeg af hensyn til overskueligheden (og usikkerheden omkring deres status) vil lade ude af betragtning.

(6) Tempus i kirkeslavisk (afspejler fællesslavisk)

pisa-ti 'male, skrive'

Præsens	<i>piš-ø</i>
Aorist	<i>pisa-xŭ</i>
Imperfektum	<i>pisa-axŭ</i>
Perfektum	<i>pisa-l-ŭ jesmŭ</i>
Plusquamperfektum I	<i>pisa-l-ŭ běxŭ</i>
Plusquamperfektum II	<i>pisa-l-ŭ běaxŭ</i>

Som det fremgår, indgik den fællesslaviske perfektum i et komplekst paradigme der tydeligvis kunne analyseres i flere subparadigmer. Fx skelnedes der mellem simple og perifrastiske former (dannet ved hjælp af det såkaldte *l*-participium, her *pisa-l-ŭ*, og en form af hjælpeverbet *byti* 'være'). Paralleliteten mellem disse to sæt former er fuldkommen, idet de tre simple former går igen i de perifrastiske formers hjælpeverber: i perfektum står hjælpeverbet i præsens, i plusquamperfektum I står det i aorist, og i plusquamperfektum II står det i imperfektum. Da der til hver simpel form svarer en perifrastisk, er relationen mellem simple og perifrastiske former paradigmatiske. Selv om det kan være vanskeligt at påvise, er der næppe tvivl om at det på indholdssiden drejer sig om den fra mange indoeuropæiske sprog velkendte skelnen mellem ikke-relationelle (simple) og relationelle (perifrastiske) tempusformer.

Vender vi os nu mod moderne polsk, finder vi det i (7) illustrerede tempussystem.

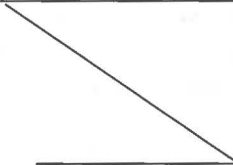
(7) Præsens	<i>pisz-ę</i>
Præteritum	<i>pisa-t-e-m</i>
Futurum (ipf ⁸)	<i>będę pisa-t / będę pisa-ć</i>

Tempussystemet er blevet stærkt forenklet i løbet af de mellemliggende tusind år og omfatter nu kun tre former. Som vi så i (2), lever den oprindelige perfektum videre som præteritum – en term der angiver at dette er den eneste fortidsform. Kontinuiteten gælder imidlertid kun udtrykssiden. Alene det begrænsede forminventar afslører at den moderne præteritum har en langt bredere anvendelse end den fællesslaviske perfektum – et forhold der også vil afspejles i en funktionsanalyse. Futurum er en innovation i historisk tid (i hvert fald med dette hjælpeverbum). Dette ved vi fra kilderne, men det fremgår også af variationen inden for denne perifrastiske form hvor både *l*-formen (det tidligere *l*-participium) (*pisał*) og infinitiven (*pisac'*) kan udfylde infinittets plads. Futurum har endvidere et snævrere domæne end de simple former, idet den er begrænset til imperfektive verber. Såvel udtryk som indhold peger derfor på at de tre former danner en kompleks (hierarkisk) paradigmestruktur som forsøgsvis kan opstilles som i tabel 2.

8. Som i andre slaviske sprog spiller aspekt en stor rolle i det polske verbalsystem hvor der skelnes mellem perfekte (pf) og imperfektive (ipf) verber.

Tabel 2: Moderne polsk tempus

Domæne: Indikativ (pf / ipf)		
Ramme: Tempus		
<i>Udtryk</i>	<i>Indhold</i>	<i>Markerethed</i>
Præsens	Ikke-fortid	Umarkeret
Præteritum	Fortid	Markeret

Domæne: Indikativ (ipf)		
Ramme: Tempus		
<i>Udtryk</i>	<i>Indhold</i>	<i>Markerethed</i>
Præsens	Ikke-fremtid	Umarkeret
Futurum	Fremtid	Markeret

En model som denne kan håndtere at der i polsk tempus må skelnes mellem to domæner, og at præsens er umarkeret i forhold til de to øvrige former, men i relation til forskellige indholdsdistinktioner. Ud over den drastiske reduktion i forminventaret bemærker vi bl.a. at den for fællesslavisk tempus så essentielle distinktion mellem relationelle og ikke-relationelle former er forsvundet.

Det ville i princippet være muligt at opstille en paradigmestruktur for fællesslavisk tempus efter samme principper, men dette vil jeg undlade da den i givet fald måtte blive meget kompleks og i øvrigt rejser problemer der er vanskelige at løse uden en detaljeret analyse af data. I denne sammenhæng er det tilstrækkeligt at konstatere at de to former, fællesslavisk perfektum og polsk præteritum, der i en *cline*-analyse kædes sammen i en tæt successionsrelation (hvor sidstnævnte er førstnævntes

‘arvtager’), indgår vidt forskellige paradigmatiske relationer og dermed fra et funktions- og indholdssynspunkt har meget lidt med hinanden at gøre. *Cline*-analysen giver et billede af hvordan formen har udviklet sig, men savner en systematisk indholdsanalyse og ignorerer dermed det der virkelig udgør grammatikken: netværket af indbyrdes forbundne paradigmer (Nørgård-Sørensen, Heltoft og Schøsler, under udgivelse).

4. Andre typer af morfologisk forandring

Vi har nu set et eksempel på hver af de to hovedveje som Joseph og Janda udpeger for morfologisering, nemlig defonologisering (oldhøjtysk omlyd) og desyntaktisering (fra fællesslavisk perfektum til polsk præteritum). Som omtalt kan *cline*-teorien kun håndtere den sidstnævnte type, men endnu vigtigere er det at det forhold omkring de omtalte forandringer der virkelig er grammatikkonstituerende, nemlig paradigmatiskeringen, forbigås af såvel *cline*-teorien som andre fremstillinger, herunder Joseph og Jandas.

Endvidere synes end ikke Joseph og Jandas to retninger for morfologisering at omfatte alle typer. Jeg vil i dette afsnit omtale to sådanne veje til morfologisering, igen med eksempler fra slavisk.

4.1. Fra derivation til fleksion

Vi vender nu tilbage til fællesslavisk hvor vi finder afledningssuffikset *-et* (nominativ singularis *-e*- pga. bortfald af udlydende konsonant)

- (8) *žrebe* (GenSg: *žreb-et-e*) ‘føl’
osīle (GenSg: *osīl-et-e*) ‘æselføl’
tele (GenSg: *tel-et-e*) ‘kalv’
ščene (GenSg: *ščen-et-e*) ‘dyreunge, hvalp’
děte (GenSg: *dět-et-e*) ‘barn’
otročę (GenSg: *otroč-et-e*) ‘(spæd)barn’
blizne (GenSg: *blizn-et-e*) ‘tvilling’

Suffikset beskrives som knyttet til betegnelser for unger af levende væsener, såvel dyr som mennesker, hvilket da også bekræftes af eksemplerne i (8). Det rekonstrueres som det balto-slaviske suffiks **ēn-/ēn-* (hvor slavisk foretrak varianten med kort vokal) udvidet med *-t* til **ēnt-* som

ved nasalering gav *-et-* (Kuznecov 1953: 55, Bräuer 1969: 80-82). Disse substantiver fulgte det for konsonantstammer regelmæssige bøjningsmønster, jf. (9).

(9)	Singularis	Dualis	Pluralis
Nom	<i>agne</i> 'lam'	<i>agneĭ-ē</i>	<i>agneĭ-a</i>
Akk	<i>agne</i>	<i>agneĭ-ē</i>	<i>agneĭ-a</i>
Gen	<i>agneĭ-e</i>	<i>agneĭ-u</i>	<i>agneĭ-ŭ</i>
Dat	<i>agneĭ-i</i>	<i>agneĭ-ĭma</i>	<i>agneĭ-ĭmŭ</i>
Inst	<i>agneĭ-ĭmĭ</i>	<i>agneĭ-ĭma</i>	<i>agneĭ-y</i>
Lok	<i>agneĭ-e</i>	<i>agneĭ-u</i>	<i>agneĭ-ĭxŭ</i>

Et vigtigt forhold omkring denne afledning som bekræftes af alle genuine eksempler (i bl.a. Šachmatov 1957: 108-11, Kuznecov 1953: 55-56) og eksplicit omtales af Bräuer (1969: 89), er at modellen ikke blev anvendt til betegnelser for unger af vilde dyr. Den var begrænset til unger af tamdyr, som da også kategoriseres naturligt sammen med menneskebørn. Muligvis af denne årsag opstod i oldrussisk en anden udvidelse af **-ěn-* med diminutivsuffikset *-ŭk-* til **-ěn-ŭk-*, som i moderne russisk gav *-on(o)k*⁹. Vi mangler belæg i de ældste kilder for dette suffiks, men senere materiale, herunder fra dialekter der fortsat anvender substantiver med dette suffiks i alle bøjningsformer (Šachmatov 1957: 349), tyder på at det opstod engang i den oldrussiske periode til betegnelse af unger af vilde dyr, dvs. komplementært til suffikset *-at-* (af det ovenfor omtalte fællesslaviske *-et-*), jf. tabel 3.

Tabel 3: Oldrussisk: Afledninger til betegnelse af unger af levende væsner¹⁰

<i>Udtryk</i>	<i>Indhold</i>
<i>-at-</i> (< <i>-et-</i> < <i>*-ěn-t-</i>)	unge af tamdyr / barn
<i>-on(o)k-</i> (< <i>*-ěn-ŭk-</i>)	unge af vildt dyr

9. Parentesen omkring *-o-* angiver at denne vokal er "flygtig". Den optræder kun i bestemte fonetiske omgivelser, nærmere bestemt ved endelse på *-∅* (nul).

10. Bemærk at selv om jeg her anvender en opstilling der minder om den i de tidligere tabeller, drejer det sig ikke om grammatiske paradigmer, men derimod om to komplementært distribuerede afledningsuffixer.

I det 16. århundrede begynder den udvikling der fører frem til en "blandet" afledningstype i moderne russisk til betegnelse af alle dyreunger, af såvel vilde dyr som tamdyr (og kun undtagelsesvist menneskebørn), jf. (10)¹¹.

(10)	Sg	Pl
Nom	<i>jagn'-onok</i> 'lam'	<i>jagn'-at-a</i>
Akk	<i>jagn'-onk-a</i>	<i>jagn'-at</i>
Gen	<i>jagn'-onk-a</i>	<i>jagn'-at</i>
Dat	<i>jagn'-onk-u</i>	<i>jagn'-at-am</i>
Inst	<i>jagn'-onk-om</i>	<i>jagn'-at-ami</i>
Lok	<i>jagn'-onk'-e</i>	<i>jagn'-at-ax</i>

De to suffikser har nu fordelt sig efter numerus, *-onok* i singularis og *-at-* i pluralis. Dette må fortolkes som en grammering i form af etablering af et morfologisk paradigme, jf. tabel 4.

Tabel 4: Russisk: Betegnelser for dyreunger

Domæne: Substantiver der betegner dyreunger		
Ramme: Numerus		
<i>Udtryk</i>	<i>Indhold</i>	<i>Markerethed</i>
<i>-on(o)k-</i>	Singularis	Umarkeret
<i>-at-</i>	Pluralis	Markeret

Dette paradigme til indeksikalsk udtryk for numerus etableres ved reanalyse af afledningsmønstret i tabel 3. Suffiksernes oprindelige indhold, betegnelser for dyreunger, er stadig til stede. Det er i generaliseret form 'flyttet' til domæneniveauet.

11. Dualis er faldet bort i moderne russisk.

En række låneord viser at dette mønster er produktivt, jf. (11).

(11) NomSg	NomPl	
<i>t'igr'-onok</i>	<i>t'igr'-at-a</i>	'tigerunge'
<i>žiraf'-onok</i>	<i>žiraf'-at-a</i>	'girafunge'
<i>k'engur'-onok</i>	<i>k'engur'-at-a</i>	'kænguruunge'
<i>straus'-onok</i>	<i>straus'-at-a</i>	'strudseunge'
<i>okt'abr'-onok</i>	<i>okt'abr'-at-a</i>	'barn af oktober' ¹²

Produktiviteten er et afgørende kendetegn for at identificere nyetablerede grammatiske mønstre. Som det fremhæves i Heltoft, Nørgård-Sørensen og Schøsler (2005: 13): "Reanalysen er kædet tæt sammen med produktivitet: Den leder i princippet til produktive grammatiske mønstre".

Paradigmeanalysen afdækker de essentielle kendetegn ved morfologiske forandringer af denne type, hvorimod *cline*-modellen kommer til kort.

4.2. Resegmentering

Resegmentering er et velkendt fænomen fra mange sprogs historiske morfologi. Vi skal igen se på et eksempel fra russisk.

Oldrussisk arver fra fællesslavisk verbalsuffikset *-va-* hvis præcise betydning er uklar, men det ser bl.a. ud til at have været anvendt til at udtrykke iterativitet og processualitet. I 1100-tallet opstår så suffikset *-iva-* ved resegmentering, jf. (12).

(12) <i>po-bi-ti</i> 'slå' > <i>po-bi-va-ti</i>	→	<i>po-b-iva-ti</i>
<i>za-li-ti</i> '(over)hælde' > <i>za-li-va-ti</i>	→	<i>za-l-iva-ti</i>

Som det fremgår, opstår *-iva-* ved kombination af stammeudlydende *-i-* og det gamle slaviske suffiks *-va-*. Beviset for at denne resegmentering har fundet sted, er at *-iva-* begynder at optræde ved verber hvis stamme ender på en anden lyd end *-i-*, jf. de moderne russiske eksempler i (13). Kilderne tyder på at *-iva-* blev anvendt til at udtrykke iterativitet.

12. I Sovjetunionen benævnelse for de yngste medlemmer af den kommunistiske børneorganisation Pionererne. Et af de få tilfælde hvor modellen anvendes om menneskebørn.

I moderne russisk er *-iva-* imidlertid det eneste produktive middel til afledning af imperfektive verber (ipf) af perfekte (pf), jf. (13).

- (13) u-s'il'í-t' (pf) 'strengthen' → u-s'il'-*iva*-t' (ipf)
 ras-str'el'a-t' (pf) 'shoot' → ras-str'el'-*iva*-t' (ipf)
 vy-zdorov'e-t' (pf) 'recover' → vy-zdoravl'-*iva*-t' (ipf)
 vzdrog-nu-t' (pf) 'tremble' → vzdrag-*iva*-t' (ipf)

Jeg fortolker disse (stærkt forenklede) data som en sekvens af tre forandringer.

Den første forandring er selve resegmenteringen: *-i-va-* > *-iva-*. Fra starten må denne antages at have været en ren udtryksændring: ét udtryk *-va-* erstattes med et andet *-iva-*, der overtager det oprindelige udtryksfunktion – hvilket i øvrigt ikke forhindrer at begge udtryk lever videre i sproget i en periode. Som ren udtryksændring kan dette ikke være en grammatisk reanalyse. Det grammatiske system er upåvirket.

Den anden forandring består i tilskrivning af et specifikt indhold til *-iva-*, hvorved dette suffiks endegyldigt skilte sig ud fra andre verbalsuffikser. Det ser ud til at *-iva-* blev tilskrevet indholdstrækket iterativitet. Dette var en ren indholdsændring og dermed en reanalyse, men da det fortsat drejede sig om et afledningssuffiks uden obligatorisk og forudsigelig anvendelse, er reanalysen ikke grammatisk.

Den tredje forandring, som ser ud til at kunne tidsfæstes til tiden omkring år 1400 (Nørgård-Sørensen 2006: 303) var en grammatisk reanalyse. Suffikset *-iva-* blev reanalyseret som markør af imperfektiv aspekt (jf. eksemplerne i (13)) i paradigmatiske opposition til de perfekte verbers *-Ø-*, jf. tabel 5.

Tabel 5: Moderne russisk: Dannelse af aspektpar

Domæne: Verber		
Ramme: Aspekt		
<i>Udtryk</i>	<i>Indhold</i>	<i>Markerethed</i>
<i>-Ø-</i>	Perfektiv	Markeret
<i>-iva-</i>	Imperfektiv	Umarkeret

Suffikset *-iva-* anvendes nu som markør af imperfektivt aspekt med den regelmæssighed og forudsigelighed der er kendetegnende for produktive grammatiske udtryk. På denne baggrund er det – i modsætning til de tidligere udviklingstrin – nu begrundet at tale om et nulmorfem som *-iva-* står i paradigmatiske opposition til. Først på dette trin bliver det således relevant at tale om et grammatisk paradigme og anvende den her foreslåede beskrivelsesmodel.

Konklusionen er den samme som i det foregående afsnit: Paradigmeanalysen afdækker de essentielle kendetegn ved morfologiske forandringer af denne type, hvorimod *cline*-modellen kommer til kort.

5. Afslutning

Vi har set at *cline*-modellen dels kommer til kort i forhold til visse typer morfologiske forandringer, dels ikke når ind til essensen af andre. Dens vide udbredelse og tilsyneladende overbevisningskraft mener jeg hænger sammen med en misforståelse. *Cline*'n er nemlig en rimelig generalisering af en række sprogforandringer, nærmere bestemt en udvikling fra fri til mere og mere bundet status. Dette er i Andersens terminologi en forandring i udtrykssyntaks (morfosyntaks). Misforståelsen består med andre ord i at en sådan bundethedsskala er det samme som en grammatikalitetsskala – en slutning der, som jeg har fremhævet, overser det essentielle træk ved grammatikalisering, nemlig paradigmatismen.

Henvisninger

- Andersen, H. (1973). Abductive and deductive change, *Language* 49, 4, 765-93.
- Andersen, H. (1987). From auxiliary to desinence, i M. Harris & P. Ramat (red.) *The historical development of auxiliaries*, Berlin: Mouton de Gruyter, 21-51.
- Andersen, H. (1990). The structure of drift, i H. Andersen & K. Koerner (red.) *Historical linguistics 1987*, Amsterdam: John Benjamins, 1-20.
- Andersen, H. (2006). Grammatization, regrammatization, and degrammatization. Tense loss in Russian, *Diachronica* XXIII/2, 231-58.

- Bräuer, H. (1969). *Slavische Sprachwissenschaft III. Formenlehre* 2. Teil. Berlin: Walter de Gruyter.
- Bybee, J. & W. Pagliuca (1985). Cross-linguistic comparison and the development of grammatical meaning, i J. Fisiak (red.) *Historical semantics and historical word formation*, Berlin: de Gruyter, 59-83.
- Fischer, O., M. Norde & H. Perridon (red.). (2004). *Up and down the cline – the nature of grammaticalization*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Givón, T. (1971). Historical syntax and synchronic morphology, *Papers from the seventh regional meeting, Chicago Linguistic Society*. Chicago, 394-415.
- Haspelmath, M. (2004). On directionality in language change with particular reference to grammaticalization, i Fischer, Norde & Perridon (red.), *Up and down the cline: The nature of grammaticalization* (Typological Studies in Language, 59), Amsterdam: Benjamins, 17-44.
- Heine, B. (2003). Grammaticalization, i Joseph & Janda (red.) *The Handbook of Historical Linguistics*, 575-601.
- Heine, B. & T. Kuteva (2002). *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B & M. Reh (1984). *Grammaticalization and reanalysis in African languages*. Hamburg: Helmut Buske.
- Heltoft, L., J. Nørgård-Sørensen & L. Schøsler (2005). Grammatikalisering og struktur, i L. Heltoft, J. Nørgård-Sørensen & L. Schøsler (red.) *Grammatikalisering som strukturforandring*, København: Museum Tusulanum, 9-30.
- Hopper, P.J. & E.C. Traugott (1993). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Joseph, B.D. (2003). Morphologization from syntax, i Joseph & Janda (red.) *The Handbook of Historical Linguistics*, 472-92.
- Joseph, B.D. & R.D. Janda (1988). The how and why of diachronic morphologization and demorphologization, i M. Hammond & M. Noonan (red.) *Theoretical morphology. Approaches in modern linguistics*, San Diego: Academic Press, 193-210.
- Joseph, B.D. & R.D. Janda (red.) (2003). *The handbook of historical linguistics*. Oxford: Blackwell.
- Kuznecov, P. S. (1953). *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka*. Moscow: Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta.

- Lehmann, C. (1982). Grammaticalization: synchronic variation and diachronic change, *Lingua e Stile* 20, 303-18.
- Meillet, A. (1912 [1965]). L'évolution des formes grammaticales. Reprinted in: *Linguistique historique et linguistique générale par A. Meillet*, Paris: Champion, 130-148.
- Nørgård-Sørensen, J. (2006). Aspect and animacy in the history of Russian. Developing the idea of parallel grammaticalization, in O. Nedergaard Thomsen (red.) *Competing models of linguistic change. Evolution and beyond*, Amsterdam: John Benjamins, 289-305.
- Nørgård-Sørensen J., L. Heltoft & L. Schøsler (under udgivelse). *Connecting grammaticalization: The role of paradigmatic structure*. Amsterdam: John Benjamins.
- Pedersen, H. (1916). *Et blik på sprogvidenskabens historie med særligt hensyn til det historiske studium av sprogets lyd* (Festskrift udgivet af Københavns Universitet). København: Københavns Universitet.
- Pedersen, H. (1924). *Sprogvidenskabens i det nittende aarhundrede. Metoder og resultater*. København: Gyldendal.
- Peirce, C.S. (1932). The icon, index, and symbol, in C. Hartshorne & P. Weiss (red.) *Collected papers of Charles Sanders Peirce*, Vol. II, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Šachmatov, A.A. (1957). *Istoričeskaja morfologija russkogo jazyka*. Moskva: Akademija nauk SSSR.
- Wurzel, W.U. (1980). Ways of morphologizing phonological rules, in Jacek Fisiak (red.) *Historical morphology*, The Hague, Mouton.

